

PROGRAMMA FONEMISCH BEWUSTZIJN

Kleuters van de Zuidwalschool in Den Haag werken met het Programma Fonemisch Bewustzijn, dat zich onderscheidt door spelenderwijs eerst aandacht te schenken aan fonologie, onder andere met behulp van klankkaarten. Foto's: Suzanne van de Kerk Fotografie

Leren lezen begint met

Hoe kun je in groep 1 en 2 al aandacht besteden aan leren lezen zonder dat dit de prestatiedruk voor kleuters verhoogt? Uit onderzoek blijkt dat klankherkenning cruciaal is om goed en snel te leren lezen. Het Programma Fonemisch Bewustzijn springt hierop in door kinderen eerst spelenderwijs de verschillende klanken te leren en er daarna pas letters aan te koppelen. De resultaten zijn veelbelovend. TEKST VANJA DE GROOT

“Tien, tien, tien, laat al je vingers zien”, klinkt het op een zonnige maandagmorgen in koor in groep 1 van de Haagse Zuidwalschool. Na dit ‘opruimlied’ voegen de kleuters de daad bij het woord en steken hun handen uit de mouwen om alle speeltjes op te ruimen. In *no time* zitten ze in een kring en kijken juf Priscilla verwachtingsvol aan. Die heeft de klankkaarten van de letters ‘v’ en ‘t’ geprojecteerd op het digibord. Naast de letter staat daarop een visuele weergave van waar in de mond de klank wordt gevormd, of die stemhebbend of stemloos is en of de klank lang of kort is. Ook staat er een plaatje bij van een voorwerp dat de klank symboliseert. Juf Priscilla vraagt of Ronysha (5 jaar) een van beide letters in gedachten wil nemen en deze wil laten horen en uitbeelden, zodat haar klasgenootjes kunnen raden welke letter ze bedoelt. “Vv”, doet ze, en ze houdt haar rechterwijsvinger tegen haar onderlip en legt haar linkerhand op haar keel. De kleuters wijzen massaal en enthousiast naar de goeie klankkaart. Dan volgt een gezamenlijke oefening waarbij de kinderen een van beide klanken voortbrengen en uitbeelden in combinatie met een stampvoet op de grond (‘v’) of een hand in de lucht (‘t’). Vervolgens afwisselend. En dan steeds sneller achter elkaar. “En nu lopend in een trein!”, roept Priscilla boven de kakofonie van ‘vv’s’ en ‘t’s’ uit.

Te vroeg Anders dan de naam doet vermoeden en waar veel andere methodes voor beginnende geleterdheid aan voorbij gaan, kenmerkt het Programma Fonemisch Bewustzijn zich door te starten met het ontwikkelen van het *fonologisch* bewustzijn. Pas als alle verschillende klanken (medeklinkers, klinkers en tweeklanken) behandeld zijn, gaan de kinderen daaraan de goede letters (fonemen) verbinden (groep 2). Dit vergemakkelijkt en versnelt het (technisch) lezen, spellen en schrijven in groep 3 en hoger. Intern begeleider en leerkracht Priscilla Wijnvoord van de Zuidwalschool, die het programma nu ongeveer een jaar toepast: “De nadruk ligt in groep 1 echt op klankonderscheiding. Koppeling met een letter is mooi meegenomen, maar nog geen doel in de jongste kleutergroep.” Sterker nog, het te vroeg automatiseren van letters kan volgens wetenschappers de ontwikkeling van het fonemisch bewustzijn schade toebrengen. En een zwak ontwikkeld fonemisch bewustzijn is een van de oorzaken voor slechte leesresultaten. Zwakke lezers zijn vaak te snel gestart met automatiseren.

HET TE VROEG AUTOMATISEREN VAN LETTERS KAN DE ONTWIKKELING VAN HET FONEMISCH BEWUSTZIJN SCHADE TOEBRENGEN

Onderwijsspecialist en logopedist Ellen van der Veen ontwikkelde het Programma Fonemisch Bewustzijn. “Het fonologisch bewustzijn rijpt en ontwikkelt zich vanaf 3-jarige leeftijd tot ongeveer 8 jaar”, legt ze uit. Ze pleit er dan ook voor fonologie structureel in te bedden in het onderwijs. “Je legt ermee een belangrijke basis voor het leren lezen. Helemaal voor kinderen uit een taalarme of anderstalige omgeving en kinderen die vaak verkouden zijn is beginnen met fonologie raadzaam en effectief.”

Terwijl de kinderen in groep 1 van de Zuidwalschool om hem heen druk bezig zijn met het maken van klanken en bijbehorende bewegingen, kijkt Amen rustig toe. Priscilla Wijnvoord: “Sommige kinderen pikken het snel op, andere zien het eerst een tijdje aan. We gaan de kleuters niet dwingen om mee te doen. In groep 1 zijn de jongsten pas net 4!”

Wakker schudden Theo Kosterink, coördinator Passend onderwijs bij stichting De Haagse Scholen, was betrokken bij de aanschaf van het Programma Fonemisch Bewustzijn door onder andere de Zuidwalschool. “Op onze scholen in het centrum zitten veel allochtone kinderen. Zij zijn vaak een andere taal en andere klanken gewend. Er hoeft dus niet eens sprake te zijn van een ontwikkelachterstand of logopedisch probleem.” Leerkrachten gaan er vaak vanuit dat kinderen bepaalde ... ❖

klank

Een kleuter leert waar in de mond de m-klank wordt gevormd en of die stemhebbend of stemloos is.

klanken al kunnen maken en herkennen, merkt hij. “Het programma schudt leerkrachten wakker op dat gebied en stimuleert en inspireert ze hier in de klas aandacht aan te besteden. Het spreekt ze aan omdat ze de waarde ervan inzien; het is gereedschap om leerresultaten te verbeteren.” Naast leerkrachten van groep 1, 2 en 3 en ib’ers volgen in Den Haag ook medewerkers van peuterspeelzalen de bijbehorende scholing.

AVS-adviseur Heike Sieber ziet het programma als een stevig taalfundament voor de rest van de schoolloopbaan, dat volgens haar achterstanden voorkomt die anders structureel zouden doorwerken gedurende de hele schoolcarrière. “Bij taalzwakke leerlingen is vroegsignalering mogelijk. Leerkrachten kunnen door het spelenderwijs bezig zijn met klanken bepaalde taal- en articulatieproblemen snel ontdekken en daarop anticiperen.” Ontwikkelaar Van der Veen: “We willen er naartoe dat ook logopedisten bij eventuele interventie het programma gaan gebruiken, zodat zorg en onderwijs op één lijn komen te liggen.”

Digitale leeromgeving Het Programma Fonemisch Bewustzijn bestaat uit een digitale leeromgeving voor leerkrachten. Deze bevat onder andere stukjes theorie, klankkaarten en een uitgebreide bibliotheek met materialen, korte oefeningen, spel- en werkvormen voor alle (klank)vaardigheden die van belang zijn voor het aanvankelijk lezen. Leerkracht en ib’er Wijnvoord werkt er graag mee. “De kracht is dat je heel makkelijk allerlei kortdurende oefeningen kunt verweven met andere activiteiten. Het hoeft dus niet veel tijd te kosten. Tijdens het lopen naar de gymles of het openen van het klaslokaal kun je al heel veel doen. Het programma bevat tal van suggesties voor consolideerspelletjes, maar je kunt er zelf ook van alles bij verzinnen en improviseren.” Het eigen of bestaande lesmateriaal kan worden toegevoegd en verwerkt in de digitale leeromgeving. Wijnvoord vindt het programma diepgaander, gevarieerder en meer gestructureerd dan het klankaanbod in andere kleutermethodes. “Ook vinden de kinderen het ontzettend

leuk en is hun betrokkenheid veel groter.” Het Programma Fonemisch Bewustzijn is overigens goed te combineren met andere methodes voor beginnende geletterdheid. Ontwikkelaar Van der Veen: “Het is geen extra methode die erbij komt, maar voegt wel een belangrijke basis toe aan bestaande methodes die zich richten op fonemisch bewustzijn. Leerkrachten kunnen eruit pikken wat ze nodig hebben.” De digitale leeromgeving maakt het naast het opstellen van een groepsplan (op drie groepsniveaus) mogelijk om de individuele leerling op maat te bedienen en kent een doorgaande lijn van groep 1 tot en met 3. Het programma is gekoppeld aan de toekomstige referentiekaders – nu nog leerlijnen – voor technisch lezen, taal en spelling.

Bijna alle letters Het gebruik van het Programma Fonemisch Bewustzijn in groep 1 en 2 en als ondersteuning bij het spellingsonderwijs in groep 3 werpt zijn vruchten af, blijkt uit de Cito Taal voor Kleuters en de ervaringen van deelnemende scholen. Van der Veen: “Op dit moment

Het uitspreken van de ‘p’ doet het vlammetje van de kaars bewegen!

werken zo’n zeventig tot tachtig scholen ermee. Op scholen die twee of meer leerjaren met het programma werken, kent 98 procent van de leerlingen in groep 2 meer dan twintig letters aan het einde van het schooljaar. Ook kan zo’n 90 procent van deze kinderen al mkm-woorden (medeklinker-klinker-medeklinker, zoals ‘bos’) lezen en schrijven.” Ter vergelijking: de inspectie eist bij de overgang naar groep 3 dat kinderen minimaal 17 letters kennen. Van scholen die al zo’n drie tot vier jaar werken met het programma krijgt Van der Veen terug dat de leerkrachten in groep 3, waar het echte leren lezen natuurlijk pas begint, heel blij zijn met het ‘voorwerk’ in groep 1 en 2. Ze zien een voorsprong in letterkennis vergeleken met voorheen.

Kleuters onder druk Het kleuteronderwijs ligt de laatste tijd behoorlijk onder vuur. Kleuters zouden overvraagd worden en te vroeg dingen moeten leren in plaats van lekker spelen. Van der Veen proeft in het verlengde daarvan soms

ook weerstand om te werken met het Programma Fonemisch Bewustzijn. “Maar als je de neurologische ontwikkeling van kleuters volgt, zoals het gegeven dat ze het meest gevoelig zijn voor fonologie op 3-jarige leeftijd, kun je ze heel veel leren. Doe dit wel in combinatie met spel en bewegen en sluit aan bij de interesse van de kleuter. Door het aanleren van klanken via spel, beweging en het gebruik van alle zintuigen krijgt de natuurlijke kleutereigen ontwikkeling de ruimte. Als leerkrachten eenmaal werken met het programma en zien dat de kinderen het écht leuk vinden, zijn ze meestal snel om.” Omdat het programma niet gericht is op het vergaren van cognitieve kennis, maar op klankvorming en -beleving vindt ook AVS-adviseur Sieber dat het geen aanslag is op de veelbesproken ‘leerdruk’ van kleuters. “Het is een integrale, bijna holistische aanpak, waarbij gekeken wordt naar wat op welk moment belangrijk is in de taalontwikkeling.”

Het is bijna middagpauze op de Zuidwalschool. De kleuters uit groep 1 krijgen nog één opdracht van juf Priscilla. Ze wijst naar de waslijn die in het klaslokaal hangt met daaraan alle klank(kaart)en die ze tot nu toe geleerd hebben. “Kies voor jezelf één letter uit en laat die op mijn teken allemaal tegelijk horen en zien.” Op haar commando komt een heel orkest tot leven. De kleuters vinden het hilarisch. Goed gehumeurd vertrekt iedereen na het zingen van ‘Dag dag allemaal’ naar huis of naar de overblijf voor een welverdiende boterham. |

LICENTIE EN SCHOLING

Tijdens het scholingstraject (twee tot vier dagdelen, *in company* is mogelijk) van het Programma Fonemisch Bewustzijn voor leerkrachten onder- en middenbouw en intern begeleiders komen de werkvormen en de achterliggende visie aan de orde om de aanpak direct in de onderbouw toe te kunnen passen. Naast scholing op maat is coaching in de klas mogelijk en worden terugkomdagen georganiseerd. Verder biedt een Citoworkshop de mogelijkheid om na de afname van de Cito Taal voor Kleuters direct te interveniëren bij de onderdelen waarop onvoldoende gescoord is en zijn er op verzoek voorlichtingsavonden en vakantiepakketten voor ouders. Een licentie geeft toegang tot de digitale leeromgeving met daarin de gehele aanpak, activiteiten, uitleg en al het materiaal. De kosten zijn afhankelijk van het aantal leerlingen.

Het Programma Fonemisch Bewustzijn wordt uitgevoerd door onderwijsadviesbureau BO3 in samenwerking met de AVS. Meer informatie: www.fonemischbewustzijn.nl, www.avs.nl/pifo/cursusaanbod/indeklas en Margriet van Ast, adviesopmaat@avs.nl, tel. 030-2361010.

“Door het aanleren van klanken via spel, beweging en het gebruik van alle zintuigen krijgt de natuurlijke kleutereigen ontwikkeling de ruimte. Je kunt heel makkelijk allerlei kortdurende oefeningen kunt verweven met andere activiteiten.”